

11. Матеріали наукової конференції "Організація Українських націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність". – Стрий: Увіс, 1993.
12. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952: Документи і матеріали. – Львів, 1991.
13. Національні процеси в Україні і історія і сучасність. Документи і матеріали. – Ч.2. – К.: Вища школа, 1997.
14. ОУН і УПА. – Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005.
15. Сілецький В. Боротьба УНС і УПА проти гітлерівських окупантів на території Станіславської області. – Стрий: Увіс, – 1993.
16. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. – Документи і матеріали. – Т.2. – Мюнхен: Сучасність, 1983.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.
18. Цимбал М. Організаційна структура формувань УПА, які діяли в Івано-Франківській області в 1943–1947 рр. – Стрий: Увіс, 1993.
19. Шкварець В., Федьків Г. Про перші відділи УПА. – Стрий: Увіс, 1993.
20. Штокало В., Ханос М. Військово-патріотичне виховання в УПА в контексті національно-визвольної ідеї. ОУН–УПА: історія, уроки, сучасність. – Стрий: Увіс, 1993.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кізюн Валерій Карпович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблематика історії державотворчого процесу в Україні першої половини ХХ століття, видавнича справа в Україні 20-х років ХХ століття.

РЕЙД ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ МАХНА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНУ (кінець вересня - початок жовтня 1919 р.)

Михайло КОВАЛЬЧУК (м. Київ)

На підставі архівних документів і спогадів сучасників досліджено бойову діяльність повстанської армії Н. Махна проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна, відтворено перебіг військових операцій повстанської армії під час прориву білогвардійського фронту й рейду на Катеринославщину восени 1919 р.

Ключові слова: повстанська армія, Катеринославщина, махновці, білогвардійці.

On the base of the archival documents and memoirs of contemporaries the author investigates the military activity of the Nestor Makchno's rebellion army against the white troops of general A. Denikin, reconstructs course of the military operations of rebellion army during the break of white front and raid to Katerinoslav's region in autumn 1919.

Key words: Insurrectional army, Katerynoslavska province, Machno's army, White Guards.

Прорив повстанської армії Махна з оточення білогвардійськими військами на південній Київщині наприкінці вересня 1919 р. увійшов до історії махновського повстанського руху як один з найбільш яскравих і

відомих його епізодів. У ході запеклого бою, що відбувся поблизу с. Перегонівка в Уманському районі, махновцям удалося розірвати кільце ворожого оточення й вирушити в рейд до Катеринославщини. Цей прорив, на думку багатьох дослідників, став початком кінця для запілля білогвардійських військ в Україні. Уже невдовзі повстанська армія розгорнула боротьбу проти денікінської влади в Південній Україні, успішно дезорганізувавши комунікації білогвардійців. Історик й апологет махновського руху П. Аршинов навіть висловив переконаність, що події під Перегонівкою відіграли вирішальну роль у поразці білого руху: „Якби не було уманського прориву і наступного розгрому запілля, артилерійської бази і всього постачання денікінців, останні, вірогідно, увійшли б до Москви приблизно в грудні 1919 р.” [2, с. 139]. Сучасні дослідники махновщини більш виважено оцінюють роль повстанської армії в розгромі білогвардійців, але також наголошують на тому, що прорив махновців під Перегонівкою мав надзвичайно важливе значення для всієї збройної боротьби на теренах України і Росії восени 1919 р. [5; 6; 18].

Незважаючи на це, в історичній літературі досить фрагментарно відтворено перебіг рейду повстанської армії на Катеринославщину. Описуючи ці події, дослідники здебільшого вдаються до переказу спогадів начальника штабу повстанської армії В. Білаша і праці П. Аршинова. Тим часом, в архівах України й Росії збереглися документи як білогвардійського, так і повстанського командування, здатні кинути світло на обставини операцій білогвардійців проти повстанських загонів Махна наприкінці вересня 1919 р. та рейду повстанської армії на Катеринославщину. Збереглися й мемуари учасників тих подій з боку білих. Тож, спираючись на архівні документи й спогади сучасників, у цій статті ми поставили за мету відтворити перебіг бойових операцій махновської армії проти білогвардійців наприкінці вересня – на початку жовтня 1919 р. Гадаємо, це допоможе не лише дослідити маловивчену сторінку в історії повстанського руху, але й сприятиме формуванню цілісної картини історії збройної боротьби, що точилася в Україні 1919 р.

Відступаючи під ударами білогвардійських військ з Катеринославщини й Херсонщини, повстанські загони Махна в середині вересня 1919 р. вийшли до Уманського району, зайнятого з'єднаннями армії УНР. Махновське командування та керівництво армії УНР були однаково зацікавлені в співпраці для боротьби проти спільного ворога. 20 вересня 1919 р. на ст. Жмеринка представники обох сторін підписали угоду, згідно з якою зобов'язувалися зберігати нейтралітет стосовно одна одної й спільно здійснювати операції проти білих. Щоб не допустити прориву махновців на Катеринославщину, білогвардійське командування зосередило для операцій проти повстанської армії групу генерала Я. Слащова (4-та й 5-та піхотні дивізії, окрема козака бригада) [10, арк. 417].

23 вересня 5-та білогвардійська дивізія генерала П. Осовського й козача кіннота, наступаючи з району Тальне – Новоархангельськ, атакували махновців й 1-шу бригаду Українських Січових стрільців. Повстанці вперто відбивали всі атаки противника на лінії р. Ятрань. Внаслідок запеклого опору махновців білогвардійці заволодили Уманню лише 24 вересня [21, арк. 142 зв.; 9, арк. 88]. У свою чергу, спроби повстанців просунути в напрямку на Новоархангельськ – Покотилове наштовхнулися на опір Сімферопольського полку [20, с. 42; 19, с. 20 – 21]. Увесь день 25 вересня махновці, яких білогвардійці поступово оточували в районі на південь від Умані, відчайдушно відбивалися від противника. Козача кіннота (42-й Донський та 2-й Лабінський полки) відрізала повстанців від зв'язку з українськими військами, частини 4-ї білогвардійської дивізії атакували повстанців з Голованівська, а Сімферопольський офіцерський полк утримував переправи через р. Ятрань, відбиваючи всі спроби махновських бригад прорватися на схід.

26 вересня Н. Махно наказав повстанським частинам перейти до загального наступу: „Настав час безповоротного рішучого просування вперед на батьківщину. Кожен повстанець має свідомо вирішити: ані кроку назад, або вмерти, або пробити собі шлях до тих місць, де нас зустрінуть з радістю, де наші лави зростуть у сто крат” [9, арк. 56]. Запеклий бій не вщухав і ввечері, і повстанцям вдалося досягти певних успіхів у районі на північ від Голованівська. 27 вересня основні сили повстанців у районі Перегонівка – Семидуби атакували Сімферопольський офіцерський полк і підрозділи зведеного полку 13-ї дивізії. Операціями на цьому відтинку керував особисто Н. Махно. Спершу успіх був на боці білих, яким навіть удалося відбити Перегонівку. „Батько” особисто водив повстанську піхоту в атаку на село, але зазнав невдачі. Лише прибуття на позиції махновської кінноти під командою М. Уралова врятувало становище. Вклинившись у розрив між білогвардійськими частинами, повстанська кіннота завдала важкої поразки Литовському батальйону зведеного полку 13-ї дивізії й охопила сімферопольців з флангу. Офіцерський полк почав поспіхом відходити на схід, у той час як махновці намагалися притиснути противника до р. Синюха [19, с. 21]. Та навіть після переправи через Синюху білогвардійцям не вдалося врятуватися від повстанців. „Кіннота встигла зайняти лівий берег, установивши кулемети, а маневрові загони переслідували денікінців, заганяючи до річки, – згадував В. Білаш. – Ще одна атака і... офіцерів не стало. Одні перетворилися на криваве місиво, а інші, кидаючись в річку, тонули під зливою куль” [3, с. 310]. У цій різанині загинули рештки 2-го батальйону Сімферопольського полку разом зі своїм командиром (всього втрати сімферопольців у цей день становили 233 особи вбитими й пораненими) [1, с. 42; 19, с. 21].

Енергійний натиск махновців на схід занепокоїв генерала Я. Слащова, що уважно стежив за перебігом бою. „Головна маса ворога – близько 6 тисяч з банд Махно і червоних – це головорізи, що зібралися під захистом Петлюри. Елемент у бойовому плані чудовий – кіннота, так просто викликає захоплення,” – так охарактеризував генерал свого противника [15, арк. 184 – 184 зв.]. Та хоча Слащов і не втрачав надій на успішне завершення операції, її результат було вирішено проривом махновців під Перегонівкою. Підрозділи зведеного полку 34-ї дивізії, що мали прийти на допомогу Сімферопольському офіцерському полку, спізналися і не встигли вчасно дістатися до місця бою [20, с. 42]. Відкинувши Сімферопольський полк на південь, махновська армія залишила позаду війська генерала Слащова й безперешкодно направилася на Новоархангельськ.

Таким чином, надвечір 27 вересня махновці прорвалися з оточення. За даними білогвардійської розвідки, після прориву під Перегонівкою махновська армія налічувала близько 3 – 5 000 бійців [13, арк. 197; 11, арк. 47]. 28 вересня штаб махновської армії й Реввійськрада провели спільне з командирами частин засідання в тимчасовому таборі, розташованому на березі р. Синюха. Було одностайно вирішено пробиватися на Катеринославщину, що мала стати базою для повстанської армії й „соціальної революції”. Пізно ввечері того ж дня махновські загони розділилися на три колони, кожна з яких мала рухатися до призначеного їй району за власним маршрутом. Ліва колона в складі 1-ї повстанської бригади О. Калашникова мала просуватися через Новоархангельськ – Єлисаветград – Нова Прага – Кам’янка – Катеринослав. Центральна колона, яку очолив особисто Н. Махно, складалася з кулеметного полку, всієї кінноти й половини піхоти повстанської армії. Колона мала рухатися в авангарді через Добровеличківку – Новоукраїнку – Верблюжку – Софіївку – Чумаки – Хортицю – Олександрівськ. Маршрут правої колони, до складу якої увійшла решта махновської піхоти під командою В. Павловського, пролягав через Піщаний Брід – Рівне – Бобринець – Долинська – Кривий Ріг – Апостолове – Нікополь [3, с. 310]. Аби відвернути увагу білогвардійців від маршруту свого пересування, Махно наказав командирам частин всіляко дезінформувати населення, поширюючи чутки про те, що армія начебто рухається на Катеринослав і Харків. Ураховуючи досвід перебування повстанської армії в Уманському районі, всім командирам було наказано „стежити за товаришами партизанами й раз-назавжди наказати, щоб не повторювалися зміни коней і не чинилися грабунки та насилля над селянами та робітниками” [9, арк. 50 – 51; 11, арк. 214].

Білогвардійське командування було заскочене зненацька проривом кількатисячної повстанської маси у своє запілля. Зі штабу військ Новоросійської області ЗСПР у ставку Денікіна повідомляли: “Доводиться рахуватися з енергійним поступом ворога, [який], очевидно, прямує на

Новоукраїнку. На жаль, розвідувальне управління до цього часу не може з впевненістю сказати, чи маємо ми тут справу виключно з групою Махна, чи останній є лише авангардом значних об'єднаних сил махновців, галичан і петлюрівців... Генерал Слащов гадає, що Махно намагатиметься прорватися на Новоукраїнку – Єлисаветград чи на північ – на Тальне...” [5, с. 177]. Оскільки війська Новоросійської області ЗСПР перебували в боях з армією УНР, командувач Н. Шиллінг не мав змоги виділити значні сили для переслідування повстанців. До того ж, білогвардійські частини були виснажені жорстокими боями під Уманню, а знекровлений Сімферопольський полк довелося навіть відвести до району Голта – Ольвіополь для відпочинку й поповнення. Для переслідування махновців було виділено лише 136-й Таганрозький полк генерала П. Черського (ст. Тальне), 3-й батальйон Сімферопольського офіцерського полку під команду полковника Робачевського (ст. Голта), а також 4-й гарматний дивізіон [17, арк. 165 – 165 зв.; 15, арк. 378 зв. – 379 зв.].

Поки частини новоствореної групи генерала П. Черського зосереджувалися на залізничних станціях для відправки до Єлисаветграда, центральна колона махновців вночі 28 вересня зайняла з боєм Новоукраїнку, а 29 вересня вийшла до с. Верблюжка. Повстанці реквізували в селян коней і підводи, залишаючи по дорозі все, що могло уповільнити рух (у лісі поблизу Новоукраїнки махновцям довелося кинути навіть 4 гармати). У с. Піщаний Брід Н. Махно разом з частиною кінноти затримався на дві доби, гостюючи у своєї тещі [3, с. 311; 20, с. 42]. Загалом темп пересування повстанських загонів був достатньо високим. По дорозі до махновців приєднувалися місцеві повстанці й озброєні селяни, що вже скуштували денікінської влади. Так, в одному із сіл поблизу Кривого Рогу до махновців приєдналися близько 1 000 озброєних селян [11, арк. 47].

Командувач Добровольчої армії генерал В. Май-Маєвський назвав прорив Махна “епізодом, який істотно на перебіг воєнних операцій вплинути не може” і заявив, що „поранений звір завжди йде помирати у своє лігво, залишилося його тільки добити... про жодний опір зібраних ним загонів не може бути й мови” [6, с. 141 – 142]. Однак це була радше гра на публіку. У дійсності білогвардійські воєначальники добре розуміли, що прорив махновців може надзвичайно ускладнити становище в заплілі. У штабі військ Новоросійської області ЗСПР побоювалися, що повстанці по дорозі на Катеринославщину атакують Єлисаветград, у якому перебували лише офіцерський батальйон (150 багнетів) і бронепотяг “Полковник Запольський”. Уже ввечері 27 вересня начальник елисаветградської залози отримав категоричний наказ якомога швидше організувати оборону міста [15, арк. 208; 16, арк. 161 – 161 зв.].

Звістки про наближення махновців викликали справжню паніку в Єлисаветграді. 28 вересня повітовий начальник, повідомляючи

командування про “петлюрівське повстання” в районі Добровеличківка – Новоукраїнка – Компаніївка, прохав терміново надіслати до Єлисаветграда військові частини з артилерією. “Зволікання неприпустиме... Оборона мізерна... Сили повстанців великі”, – йшлося в цьому повідомленні [16, арк. 66]. 29 вересня до Єлисаветграда було терміново переведено з Кривого Рогу Таврійський кінний дивізіон ротмістра Двойченка (250 шабель). Крім того, елисаветградську залозу планувалося також зміцнити Слов’янським стрілецьким полком. Ця військова частина, створена в лавах Добровольчої армії 1918 р. галичанами-москвофілами, перебувала в Олександрівську, де активно поповнювалася галицькими біженцями. Щоправда, полк був погано озброєний (з-поміж 2 100 бійців лише 700 мали рушницю) і значно затримувався в дорозі [15, арк. 378 зв. – 379 зв.; 16, арк. 161 – 161 зв.; 10, арк. 508; 5, с. 21].

Утім, наявних у Єлисаветграді військових сил вистачило, щоб організувати успішний опір махновцям. Спершу 1-й повстанській бригаді вдалося витіснити білогвардійців з Єлисаветграда, але в ході успішної контратаки білі завдали махновцям рішучої поразки. Таврійський кінний дивізіон ротмістра Двойченка втратив у цьому бою 35 осіб убитими. 30 вересня білогвардійські бронепотяги, просуваючись з Голти до Єлисаветграда, зайняли Помічну [11, арк. 214]. 2 кінні сотні 2-го Таманського козачого полку було направлено проти повстанців у район на північ від Голти, а 2 піші сотні – до ст. Помічна.

Після невдалого бою під Єлисаветградом основні сили лівої колони махновців вирушили на Софіївку – Катеринослав. Водночас центральна колона повстанців без особливих пригод зайняла 2 жовтня Софіївку, а 3 жовтня досягла с. Чумаки і Томаківка поблизу Олександрівська [3, с. 312]. Права колона махновців 4 жовтня витримала бій з 3-м батальйоном Сімферопольського офіцерського полку під ст. Казанка, після чого продовжила свій рух на Нікополь.

136-й Таганрозький полк так і не зміг наздогнати махновців, оперуючи тільки в районі залізничної смуги. Батальйон полковника Робачевського також не досяг особливих успіхів у переслідуванні повстанців. Як свідчили згодом офіцери батальйону, Робачевський свідомо уникав бою з переважаючими силами повстанців, і підрозділ „рухався лише тоді, коли ставало відомим, що махновці пішли далі” [19, с. 21]. 3 жовтня 1919 р. зі штабу військ Новоросійської області доповідали до ставки ЗСПР, що „відсутність військової кінноти і надзвичайні труднощі сучасних залізничних перевезень ускладнюють переслідування” [5, с. 178].

4 жовтня А. Денікін категорично наказав “за будь-яку ціну” перешкодити переправі махновців через Дніпро. Командувач Добровольчої армії генерал Май-Маєвський отримав наказ терміново зосередити в районі ст. Пологи полк Чеченської кінної дивізії, що дислокувалася на Харківщині.

До ст. Пологи мали бути переведені 1-й армійський запасний батальйон з Ейська і 6-й запасний батальйон з Маріуполя. 2 бронепотяги було направлено на лінію Маріуполь – Олександрівськ, а кораблі Дніпровської річної флотилії білих отримали наказ перешкоджати переправі махновців через Дніпро. Загальне керівництво всією операцією було покладено на командира Слов'янського полку, генерала П. Віцентьєва [11, арк. 27 – 29]. Переслідування махновців мало здійснюватися без огляду на жодні адміністративні кордони.

Однак запасні батальйони, виділені для операції проти повстанців, затримувалися в дорозі. Єдиною силою в розпорядженні генерала П. Віцентьєва залишався його власний Слов'янський полк, переведений з Олександрівська до ст. Апостолове. Крім цього, у Миколаєві протягом двох діб було сформовано 2 офіцерські батальйони, летючий загін і гарматну батарею. 1-й Миколаївський офіцерський батальйон (700 осіб) і батарея відразу ж вирушили до Знам'янки, де приєдналися до загону генерала П. Черського, а 2-й Миколаївський офіцерський батальйон (560 багнетів) перейшов до району Апостолове – Кічкас на допомогу Слов'янському полку. Летючий загін (100 багнетів при 30 кулеметах і 2 гарматах) мав оперувати в напрямку на Долинську. У Херсоні в екстреному порядку також формувалася офіцерська рота [15, арк. 378 зв.; 11, арк. 42 – 45].

Опівдні 4 жовтня передові роз'їзди махновців зайняли Нікополь і Хортицю, а надвечір повстанські загопи В. Павловського наблизилися до Томаківки. Окремі відділи переправилися з Нікополя і зайняли Велику Знам'янку на лівому березі Дніпра. “Генералу Віцентьєву зі Слов'янським полком не вдалося перехопити банди Махно в районі Апостолове і вони досягли Хортиці й Кічкаської переправи,” – повідомляв начальник штабу військ Новоросійської області ЗСПР генерал В. Чернавін командуванню Добровольчої армії [11, арк. 38]. Кічкаський міст через Дніпро охороняли лише 2 роти Слов'янського полку. Щоб перешкодити переправі махновців, генерал П. Віцентьєв з батальйоном Слов'янського полку, 2-м Миколаївським офіцерським батальйоном і бронепотягом “Дмитрій Донський” залишив ст. Апостолове й вирушив на Олександрівськ. На Кривий Ріг було відправлено ще один батальйон Слов'янського полку та бронепотяг.

Скориставшись розпорошеністю сил противника, махновці до вечора 4 жовтня зайняли Апостолове [11, арк. 59 – 61]. Під Кривим Рогом повстанці розбили батальйон Слов'янського полку й зайняли місто та залізничну станцію. Це змусило білогвардійське командування поспіхом перекинути на Кривий Ріг – Апостолове батальйон Сімферопольського офіцерського полку й 1-й Миколаївський офіцерський батальйон зі складу загону генерала П. Черського. Та пізно ввечері 4 жовтня махновці зайняли Кічкаський міст, причому обидві роти Слов'янського полку без жодного

пострілу перейшли на бік противника. Бронепотяг „Дмитрій Донський”, що прорвався до мосту з-під Нікополя, від’їхав на Олександрівськ [12, арк. 248; 11, арк. 28].

Зміцнений панцерником “Орлятко”, загін генерала П. Віцентьєва розтшувався на ст. Мирова, звідки збирався наступного дня повести наступ на Томаківку. Однак махновці випередили противника і в ніч на 5 жовтня почали обстрілювати білогвардійців. Ось як згодом описав генерал П. Віцентьєв події під ст. Мирова: “З півночі до світанку махновці обстрілювали розташування загону гарматним і кулеметним вогнем. На світанку, коли я почав артилерійську підготовку атаки, з боку махновців почулися голосні вигуки: “Мобілізовані, переходьте до нас, вам нічого не буде, видавайте своїх начальників-золотопогонників”, внаслідок чого 2 офіцери і три роти 2-го Миколаївського батальйону по-зрадницькому перейшли на бік махновців, і я залишився тільки з трьома ротами Слов’янського полку й резервною ротою миколаївців, яка мітингувала. Після цього махновці перейшли в наступ і протягом чотирьох годин усі атаки було відбито з жорстокими для махновців втратами. Посилюючись поступово кількісно, махновці о 10 годині тісним кільцем оточили нас, і я наказав пробиватися. Мені з невеличкою купкою офіцерів і вояків при допомозі кінних розвідників панцерника вдалося пробитися в Тарасівку, звідки без зволікань вирушив до Мелітополя” [11, арк. 99 – 100]. У бою загинули помічник командира Слов’янського полку, батальйонний і всі ротні командири. Рештки Слов’янського полку й 2-го Миколаївського батальйону відступили до Мелітополя [11, арк. 173].

Тим часом, центральна колона махновських військ безперешкодно наблизилася до Дніпра. Зайнявши вночі 5 жовтня Кічкаський міст, очолена Махном кіннота на світанку увірвалася до Олександрівська [3, с. 313; 7, с. 94]. „Неначе в зачароване, сонне царство влетіли махновці: ніхто ще не знав про їхній прорив під Уманню, не мав уявлення про те, де вони; влада не вживала жодних заходів, перебуваючи у звичній тиловій сплячці”, – згадував П. Аршинов [2, с. 137]. За кілька годин до Олександрівська вслід за кіннотою увійшла й махновська піхота. У місті розташувалися штаб і Реввійськрада повстанської армії. Махновці святкували перемогу й готувалися до нового етапу боротьби за “соціальну революцію”. Культурно-просвітницький відділ Реввійськради видав звернення до повстанців і населення, у якому повідомив про перемоги махновців над “кадетською армією” і закликав до боротьби „за вільні безвладні Ради робітників і селян” [8, с. 203 – 205].

Таким чином, білогвардійцям не вдалося зупинити просування махновців до Катеринославщини. Загін генерала П. Віцентьєва було розбито під ст. Мирова, а самих лише сил генерала П. Черського було недостатньо, щоб перешкодити переправі повстанців через Дніпро. 1-й

Миколаївський офіцерський батальйон полковника Булгакова було терміново викликано до Катеринослава, а батальйон Сімферопольського полку переведено до ст. Апостолове. Оскільки 1-й запасний батальйон затримувався в Ейську, а 6-й запасний батальйон ніяк не міг дістатися до ст. Пологи, до цієї вузлової залізничної станції було скеровано запасний панцерний дивізіон з Бердянська [11, 96]. Частини катеринославської бригади державної варти мали утримувати ст. Синельникове.

Війська Новоросійської області діяли проти армії УНР, а війська Київської області ЗСПР були скуті боями з більшовиками на Чернігівщині й Київщині. “Зняти які б то не було частини з нашого фронту неможливо, а тому надати реальну допомогу ми не можемо,” – телеграфував 5 жовтня генерал-квартирмейстр штабу військ Київської області А. Шуберський командуванню військ Новоросійської області [11, арк. 28]. Відтак, генерал А. Денікін вирішив направити проти махновців Чеченську кінну дивізію зі складу Добровольчої армії. Згідно з новими вказівками, у районі Синельникове – Чаплине – Пологи мали зосередитися три полки чеченців (четвертий залишався для боротьби з повстанцями на Харківщині). Начальник Чеченської кінної дивізії генерал О. Ревішин мав перебрати командування всіма військами, що діяли проти Махна. Оскільки дивізія не мала артилерії, то на ст. Пологи було викликано гарматну батарею полковника Шкурка, що перебувала під Курськом на фронті проти червоних [14, арк. 143; 11, арк. 54].

Таким чином, незважаючи на всі зусилля, білогвардійцям не вдалося знищити повстанську армію Махна в Уманському районі й зупинити її просування до Катеринославщини. Оскільки жодних значних резервів у розпорядженні денікінського командування не було, для операцій проти махновців білогвардійцям довелося знімати війська з більшовицького фронту. Як свідчить наше дослідження, це сталося вже на початку жовтня 1919 р., на завершальній стадії рейду махновців до Катеринославщини. Разом з тим, бої під Єлисаветградом, Кривим Рогом і ст. Мирова засвідчили високу маневреність і боєздатність повстанських загонів. Та, навіть розпочинаючи боротьбу з махновцями у своєму запіллі, денікінське командування не підозрювало, якими катастрофічними наслідками для білого руху вже невдовзі обернеться поява повстанської армії на Катеринославщині...

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Альмендингер В. Гибель 2-го батальона Симферопольского офицерского полка / В. Альмендингер // Военная быль. – № 57. – С. 40 – 42.
2. Аршинов П. История махновского движения / П. Аршинов. – Запорожье: “Дикое поле”, 1995. – 239 с.
3. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно: Историческое повествование / Александр Белаш, Виктор Белаш. – К., 1993. – 591 с.

4. Ваврик В. Карпатороссы в Корниловском походе и Добровольческой армии / В. Ваврик. – Львов, 1923. – 43 с.
5. Верстюк В. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918 – 1921) / В. Верстюк. – К.: “Наукова думка”, 1991. – 368 с.
6. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / Володимир Волковинський. – К., 1994. – 256 с.
7. Коммунисты среди партизан (Отчет Екатеринославского Губкома Зафронтбюро ЦК КП(б)У) // Летопись революции. – 1925. – № 4 (13). – С. 89 – 98.
8. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918 – 1921. Документы и материалы / [ред.: В. Данилов, Т. Шанин]. – М.: РОССПЭН, 2006. – 1000 с.
9. Російський Державний Військовий Архів (РДВА). – Ф. 198. – Оп. 5. – Спр. 45. – 113 арк.
  10. РДВА. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Спр. 13. – 346 арк.
  11. РДВА. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Спр. 15. – 514 арк.
  12. РДВА. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Спр. 16. – 435 арк.
  13. РДВА. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Спр. 25. – 210 арк.
  14. РДВА. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Спр. 35. – 342 арк.
  15. РДВА. – Ф. 39660. – Оп. 1. – Спр. 138. – 344 арк.
  16. РДВА. – Ф. 39660. – Оп. 1. – Спр. 178. – 289 арк.
  17. РДВА. – Ф. 39660. – Оп. 1. – Спр. 179. – 190 арк.
  18. Савченко В. Махно / В. Савченко. – Х.: “Фоліо”, 2005. – 415 с.
  19. Симферопольский Офицерский полк 1918 – 1920. Страница к истории Белого Движения на Юге России / [сост.: В. Альмендингер]. – Лос-Анжелес, 1962. – 44 с.
  20. Слащов Я. Материалы по истории гражданской войны в России (операции белых, Петлюры и Махно на Украине в последней четверти 1919 года) / Я. Слащов // Военный вестник. – 1922. – № 9-10. – С. 38 – 43.
  21. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління (ЦДАВО) України. – Ф. 3172. – Оп. 3. – Спр. 43. – 326 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ковальчук Михайло Анатолійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Наукові інтереси: українські національно-визвольні змагання 1917 – 1921 рр.

РАДЯНСЬКЕ АНТИРОБІТНИЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЧАСІВ “ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ”

Роман КРАЙНІК (м. Миколаїв)

Аналізуються основи радянського законодавства, спрямованого проти працівників промисловості та залізниць України в 1937–1938 рр.

Ключові слова: закон, Кримінальний Кодекс, постанова, терор, чистки.

Analyses bases of soviet legislation are directed against the workers of industry and railways of Ukraine in 1937–1938 pp.

Key words: law, Criminal Code, decision, terror, cleaning.

Масові сталінські репресії 1937–1938 рр. є апогеєм стійкої тенденції терору. Саме в цей час “компетентними” органами широко